

Сучасні проблеми прикладної лінгвістики

Статтю присвячено методології прикладної лінгвістики як науки і проблемам розробки новітніх планів підготовки фахівців з цієї спеціальності. Аналізуючи давні традиції вивчення мови і сучасне місце прикладної лінгвістики серед інших напрямків мовознавстві, автор доводить, що прикладна лінгвістика в сучасному розумінні відновлює античний принцип єдності «Мова — Число — Людина». Це синтетичний «відцентровий» напрям, який протиставлен не теоретичному, а «чистому», іманентному мовознавству, має специфічну евристичну систему та знаходиться в різних епістемологічних площинах з математичною, структурною, комп'ютерною лінгвістичними.

Ключові слова: методологія лінгвістики, прикладна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика, математична лінгвістика

Прикладна лінгвістика як напрям мовознавства, як спеціальність, за якою можна отримати диплом вищої освіти, набуває зараз в нашій країні великої популярності. Відділення, кафедри прикладної лінгвістики відкривають не лише, як колись це було, на філологічних факультетах, а й на факультетах технічних, природознавчих, в суднобудівельних та авіаційних інститутах. При цьому майже кожний дослідник, що працює в цій галузі, кожний вищий навчальний заклад має свою власну концепцію прикладного мовознавства, самостійно, виходячи з інтересів та фахової підготовки своїх викладачів, складає освітні програми.

Звичайно, в сучасній ситуації уніфікації вищої освіти такий стан речей не може не турбувати. Саме тому Міністерством освіти та науки України було створено спеціальну групу з розробки Держстандарту спеціальності «Прикладна лінгвістика». Але для успішного виконання цього завдання необхідно розібратися взагалі з об'єктом, предметом, метою, методами цієї спеціальності і базової науки взагалі. Визначити її структуру, традиційні та найновіші напрями, котрі, як свідчать наукові дискусії, наукові конференції, публікації, підручники, й досі не окреслені в лінгвістичній епістемології. Таким чином, **мета** статті — проведення аналітико-синтетичного огляду розвитку і перспектив прикладної лінгвістики, спроба виявити сутність цієї ділянки наукового пізнання — є дуже **актуальною**.

В основу дослідження покладено не тільки аналіз літератури, яка торкається визначеної проблеми, але й багаторічний досвід роботи автора в галузі експериментальної лінгвістики, лінгвістичної та психолінгвістичної експертизи; запропонований підхід до визначення методологічних особливостей прикладної лінгвістики, система розгалуження і методології досліджуваного розділу мовознавства є авторською, тобто відзначається **новизною**.

Перш за все зауважимо, що підвалини кожної науки — це мережа термінів, котрі повинні мати чітке тлумачення. Маніпуляція лише назвами без єдності їх розуміння призводить зазвичай до суперечок та порожніх дискусій між фахівцями, — суперечок, в яких істина не може народитися, тому що вихідні положення опонентів знаходяться в різних семантичних площинах. Тому вбачається доцільним розпочати зі системотворних дефініцій та їх інтерпретацій у часі і просторі.

Найголовнішим терміном, безсумнівно, є назва самої науки, яка визначає й закріплює її предмет.

У лінгвістичних словниках різного типу прикладна лінгвістика тлумачиться як напрям у мовознавстві, «пов'язаний із практичним розв'язанням питань застосування мови» [18: 137], або той, що розробляє методи (підкреслено мною. — Н. Б.) розв'язання практичних завдань, пов'язаних із застосуванням мови [див. 27: 397]. При цьому автори намагаються перелічити завдання прикладної лінгвістики: «створення систем транскрипції усної мови, транслітерації іношомовних слів, систем стенографії; стандартизація термінології; створення штучних мов, автоматизованих систем інформаційного пошуку; розроблення методів автоматичного анотування, реферування, машинного перекладу; створення синтезаторів мовлення» [18: 137–138], або окреслити її основні напрями, які переважно пов'язують із автоматизацією переробки мовної інформації [27; 40].

В цих словникових статтях є багато неясного, суперечливого.

По-перше, неможливо визначати науку переліком її завдань: відомо, що завдання кожної науки змінюються залежно від рівня знань у суспільстві і соціальних умов розвитку держави, але при цьому зберігається тотожність самої науки, спадкоємність ідей і напрямів. Наприклад, хімія, фізика залишаються певними науками впродовж століть, але неважко збагнути, що завдання фізики ХХ століття значно відрізняються від завдань фізики, припустимо, століття ХVІІІ. Звичайно, як це помітив Томас Кун, гуманітарні науки, на відміну від природничих, розвиваються революційним шляхом [24], але в сучасну добу методологізму, коли кожен науковець має розуміти, що значущість його дослідження залежить саме від використаного наукового методу, кожен науковий напрям, кожна наука повинні спиратися на чітку дефініцію свого предмету і відповідну епістемологію, чого, до речі, бракувало мовознавству ХХ століття [41]. Таким чином розглядати прикладну лінгвістику як узагальнюючу назву для певного типу робіт (зауважимо, дуже різноманітних — порівняймо складання словників і автоматичний аналіз та синтез мовлення) — це означає знищити її як науку шляхом, з одного боку, розмиття границь, з іншого, — жорстким обмеженням досліджень, що прикриваються терміном «прикладна лінгвістика» як парасолькою.

По-друге, називаючи прикладну лінгвістику напрямом у мовознавстві, автори словникових статей нечітко окреслюють її місце серед інших напрямів. Більш того, інколи незрозуміло взагалі: це напрям чи метод. Наприклад, в статті В. М. Андрющенко [27: 397], як і у варіанті статті А. Є. Кибрика до Великої Радянської Енциклопедії [20: 261], предметом прикладної лінгвістики названо не розв'язування практичних завдань, а розробку методів їх розв'язування.

Виходить, що нібито прикладна лінгвістика виступає як частина методологічного інструментарію. Але нижче в цій же статті читаємо про те, що загальні методи прикладної лінгвістики розробляє теоретичне мовознавство (перш за все, та царина, яка «вивчає формальні алгоритмічні процедури аналізу мови»), а також математична лінгвістика. З цього випливає, що прикладна лінгвістика має підлеглий (навіть у сфері викладання іноземних мов за нею закріплено лише «відбір мовного матеріалу»), суто інженерний характер знов-таки в обмеженій сфері. Автор і сам пропонує як синоніми «інженерна лінгвістика», «обчислювальна лінгвістика», «автоматична лінгвістика». Що ж тоді залишається від напряму у мовознавстві, чому практичні завдання обмежені лише проблемами комп'ютеризації знання?

По-третє, головна проблема, як свідчать попередні міркування, полягає в нечіткому тлумаченні самого поняття «прикладний».

«Великий тлумачний словник української мови» не окреслює семантику самого слова, а визначає його за допомогою синоніма «практичний» і протиставлення «теоретичному» [16: 934]. Тобто надано чисто побутове, «найближче» значення лексеми. Але ж в науці така дефініція не може бути прийнятою з декількох причин.

1. Слово «теоретичний» має декілька значень. Теоретичний — це не тільки такий, що ґрунтується на загальних міркуваннях, не пов'язаних з реальною дійсністю, але й такий, що «розглядає, висвітлює теорію певної науки», а *теорія* при цьому — «1. Логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності. 2. Учення про певну сукупність явищ, галузь знань, створене на підставі такого узагальнення. 3. Сукупність узагальнених положень, які становлять певну науку чи розділ науки.» [16: 1239].

Якщо прикладна лінгвістика — наука або розділ науки, вона повинна мати «сукупність узагальнених положень», тобто свою власну теорію.

Взагалі жодна наука не може мати «чисто» практичне значення. Для застосування на практиці треба, перш за все, встановити, *що* і *як* можна застосовувати. Як помітив видатний методолог науки Майкл Полані, у сучасному науковому знанні важко буває визначити, які «факти» — дійсно можна вважати фактами, а яка «наука» — справжня наука [34].

Практичною може бути діяльність взагалі, але не наукова діяльність.

Таким чином, якщо прикладна лінгвістика — наука, то вона обов'язково має мати свою раціональну складову — *теорію*, власну епістемологію.

2. У свідомості лінгвістів залишається розмитим поняття *практичний* (*практика*) як термін в науковій системі. Один мій знайомий викладач університету цілком серйозно стверджував, щ

коли вважати прикладну лінгвістику практичною, то до її сфери треба відносити будь-які практичні заняття з мови, навіть із старослов'янської.

Українські і російські тлумачні словники виділяють 5 значень цього слова. Серед них відзначаємо два: 1. філософське (методологічне) значення: «вся діяльність людей, спрямована на перетворення матеріального світу (на створення матеріальних і духовних благ, необхідних умов існування суспільства, втілення в життя ідей, планів, намірів)». 2. «Життя, дійсність як галузь застосування й перевірки достовірності певних настанов або висновків» [15: 918].

Отже, прикладні науки, орієнтовані на практику, повинні бути спрямовані на перетворення матеріального світу, створення необхідних умов існування суспільства тощо і протиставлені вони не теоретичним наукам, а так званим «класичним», або «чистим». Таке протиставлення вживають, наприклад, математики. Класичні науки відрізняються, на мій погляд, більшою іманентністю, замкненістю на внутрішніх законах наукового моделювання. Вони не перетинаються з іншими науками, «не втручаються» у проблеми суспільства, тому і отримали назву «чисті».

Теоретичні науки, відповідно, протиставлені експериментальним, тому що саме теорія та експеримент — складові частини єдиного гіпотетико-дедуктивного методу.

Різниця між класичними і прикладними науками полягає не лише у «внутрішній» і «зовнішній» орієнтації, але й у певних операційних особливостях, на які звернув увагу відомий математик і філософ Д. Пойа. Завдання прикладної науки принципово відрізняються від завдання чистої тим, що в ланцюгу «попередні знання (добути з чийось теорій та власних спостережень) — мета дослідження — послідовність евристичних операцій — результат» перша ланка більш систематизована, чітка при проведенні «чистого» дослідження і досить розмита, туманна при розв'язуванні прикладної проблеми. Тут мета, кінцевий результат переважає, тому деякими даними, умовами дослідник мусить нехтувати [див.: 33: 145–149].

З цього випливає, що прикладна лінгвістика аж ніяк не може бути ототожненою ані з математичною, ані з інженерною, ані з комп'ютерною.

Про різний принцип методологічного виділення цих понять свідчить, зокрема, аналіз назви наукової спеціальності для захисту дисертацій в Україні (яка збереглась ще з минулого тисячоліття та з «минулої країни») — «Структурна, прикладна та математична лінгвістика». Така назва логічна і алогічна водночас. З одного боку, дійсно, на сучасному етапі методологічної рефлексії вже всім науковцям зрозуміло, що структурний підхід — всього лише **метод**, реалізація однієї з можливих парадигм моделювання мови й дослідження мовних явищ, так само, як і порівняльно-історичний підхід, або парадигма. *Математична лінгвістика* взагалі на початку свого формування не мала власного методологічного підґрунтя, а спиралася на постсоссюріанські теорії і була зорієнтована на розробку формального апарату для опису природних та штучних мов, тобто на використання конкретних методів алгебри та математичної логіки в царині механізму мови [див.: 26: 287]. Як слушно зауважив М. А. Кондрашов, мовознавство від зв'язку з математикою не втрачає свого статусу як науки, своєї специфіки, тому слід говорити не про математичну, або машинну лінгвістику, а про використання математичних методів у мовознавстві [22: 173]. І хоча в сучасному мовознавстві напрями, які виділені за інструментальним принципом, теж прийнято називати «лінгвістиками» з доданням означення, що вказує на вживаний метод, все ж таки треба пам'ятати, що така назва умовна. *Прикладна* ж лінгвістика уособлена не як метод, а як **розділ науки про мову, котрий має конкретну мету і специфічні об'єкт і предмет дослідження**. Мета і об'єкт визначають певні методи, які, таким чином, виконують підлеглу функцію.

З цього випливає, перш за все, такий умовивід: структурні і математичні методи можуть — як, зрозуміло, й інші — бути використані в межах прикладної лінгвістики, а також у межах інших наук. Прикладна лінгвістика, в свою чергу, може бути структурною, а може бути діяльнісною, когнітивною, семіотичною, антисеміотичною тощо.

Таким чином, у назві спеціальності «Структурна, прикладна та математична лінгвістика» логічним є лише розведення термінів, але об'єднання їх у сурядний ланцюжок — груба логічна помилка, бо в даному випадку була порушена єдність логічної основи класифікації (поділу).

Таку ж логіко-методологічну помилку можна знайти і в інших випадках. В останні роки ХХ століття в нашій країні прикладну лінгвістику почали ототожнювати з комп'ютерною, причо-

му часто-густо до синонімічного ланцюжка знов-таки попадали «обчислювальна», «інженерна» [див. 28: 3].

Сьогодні іноді прикладну і комп'ютерну лінгвістику розглядають як поняття, що перетинаються, іноді як паралельні напрямки у мовознавстві, але питання і досі не є роз'ясненим. Найбільш прийнятною точкою зору вбачається позиція авторів електронної енциклопедії «Кругосвет», які розглядають комп'ютерну лінгвістику як напрямок прикладної, орієнтований на використання комп'ютерних програм і технологій організації і обробки даних для моделювання функціонування мови в певних умовах, проблемних сферах тощо, а також уся сфера використання комп'ютерних моделей мови в лінгвістиці і суміжних дисциплінах. Власне кажучи, тільки в останньому випадку йдеться про прикладну лінгвістику, тому що комп'ютерне моделювання мови можна розглядати і як прикладення інформатики та теорії програмування до розв'язання проблем мовознавства [44].

Треба підкреслити, що існування комп'ютерної лінгвістики як окремої, безумовно, прикладної дисципліни обумовлено, як і математичної лінгвістики, її інструментарієм, а прикладної лінгвістики, як вже було сказано раніше, — зовнішньою орієнтацією наукового дослідження, «відцентровістю» предмету.

Підсумком всього викладеного раніше стає твердження, що прикладна лінгвістика протиставлена класичній (чистій) лінгвістиці евристичними процедурними особливостями та — найголовніше — орієнтованістю на зміни матеріального світу, життя суспільства, втілення в життя ідей, планів, намірів. Вона знаходиться в різних епістемологічних площинах з математичною, структурною, комп'ютерною лінгвістичними.

Прикладну лінгвістику характеризує розв'язання певних конкретних завдань, з якими людина щоденно вимушено зіштовхується незалежно від свого відношення до мовознавства. Це означає, що будь-яка лінгвістична і нелінгвістична теорія, проблема іншої науки, окремої особистості, суспільства, котра вимагає застосування традиційних лінгвістичних знань, або моделювання мови у нетрадиційному аспекті, входить до кола інтересів прикладної лінгвістики [див.: 21].

Після усвідомлення цього ставиш собі питання: яким же чином досі існує плутанина в термінології, досі нема згоди відносно предмету, методів прикладної лінгвістики, її сприймають то занадто широко, то занадто вузько? Чому автори термінологічних довідників не звертають уваги на роботи науковців? Ще В. А. Звегінцев зауважував, що невірно обмежувати прикладну лінгвістику проблематикою автоматичної обробки мовної інформації [18: 24]. На функціональному тлумаченні прикладної лінгвістики наполягає О. Є. Кибрик [20: 261–262]. Але в енциклопедії «Українська мова», що вийшла у 2000 році, у статті, присвяченій прикладній лінгвістиці, наводиться література майже виключно з математичних, структурних методів у мовознавстві та комп'ютерних інформаційних технологій, перелічено лише ті наукові центри, де розробляють проблеми автоматичної обробки текстів [16: 488]. Чому досі існують такі комбіновані назви, як «структурна, прикладна і математична» або «структурна і прикладна», коли таке поєднання нагадує всім відому класифікацію слонів на білих, тих, що належать імператорові і намальованих пензликом на папері?

Методологам науки давно відомо: якщо наша думка десь зайшла до глухого кута, якщо в науковому середовищі шириться непорозуміння, це означає, що десь наукове мислення втратило історичну перспективу, зійшло з рівного шляху.

Тому обернемося назад, подивимося, які евристичні нити прикладної лінгвістики протяглися крізь століття, а які ми майже не втратили. Це необхідно для побудови епістемології прикладної лінгвістики, вибору пріоритетної парадигми. Згадаймо, що первісно само слово «теорія» мало значення 'огляд визначних пам'яток', 'зосереджений, пристрасний, але безкорисливий огляд досягнень' [35: 37]. Отже, розробка раціональної складової знання вимагає аналізу традицій і новацій, які зможуть дати цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки в тій царині науки, яка знаходиться в динаміці і ще остаточно не є сформованою.

Словосполучення «прикладна лінгвістика» ввійшло до наукового обігу лише у 20-х роках ХХ століття і термінологічно об'єднало різноманітні розробки для практичного використання теоретичних знань про мову: викладання рідної та іноземних мов, оволодіння навичками вживання мовних одиниць, побудови тексту, переклад. В деяких країнах, у зв'язку зі соціальними

змiнами, найголовнiшою прикладною проблемою мовознавства стала проблема розробки алфавiтiв, складання словникiв рiзного типу. В СРСР, наприклад, у цi роки саме лексикографiя стала провiдним напрямком прикладного мовознавства. Тодi це перш за все було потрiбно суспiльству, щоб закрiпити мовнi норми безписемних народiв.

Паралельно у свiтoviй науцi формувався iнший напрямок, який пов'язали з прикладним, — математична лiнгвiстика. Спричинило її виникнення поширення в наукових парадигмах сцiєнтизму — прагнення використовувати природознавчi методи в будь-якому дослiдженнi як найбільш «науковi». Джерелом цього прагнення була фiлософiя позитивiстiв, котрi пiдкрiплювали свої позицiї фразою-афоризмом І. Канта, який стверджував, що в будь-якому окремому вченнi про природу можна знайти стiльки науки, скiльки в ньому є математики. Таким чином, ступiнь науковостi дослiдження почали визначати критерiєм «математичностi», пiд якою розумiли орієнтованiсть на кiлькiснi вiдношення на шкоду вiдношенням якiсним, встановлення структурних опозицiй мiж елементами без урахування субстанцiальних властивостей одиниць.

Саме на таких «бездуховних» пiдвалинах, без «пристрасного огляду досягнень» i сформува-лось розумiння прикладного мовознавства в нашої країні.

Але ж усiм вiдомо, що саме наукове знання про мову зародилося як орієнтоване «назовнi», як вчення про силу, що може змiнити життя.

Людина, яка завжди живе у свiтi мови, створена мовою, чия душа сформована мовою, вже тисячi рокiв тому зрозумiла, що оптимiзувати своє життя у будь-якій сферi, вплинути на навколишнє середовище, iншу людину, примусивши її або робити певнi дiї, або змiнити свої переконання, думки тощо, навiть спiлкуватися з Богом можливо, перш за все, за допомогою певним чином побудованих текстiв, органiзацiї мовлення. На жаль, на довгi роки — пiд впливом поширеної думки про те, що наукове мовознавство з'явилося як порiвняльно- iсторичне — ми забули про саме прикладний характер перших мовних описiв i перших поглядiв на мову саме як на *знаряддя* для досягнення конкретної мети. Забули про те, що в тi давнi роки з'явилися парадигмальнi iдеї, якi не втрачали своєї сили протягом тисячолiть або вiдродилися тiльки вже в наші часи.

Згадаймо, що в найдавніших державах, таких як Давній Єгипет, Вавілон, було створено графiчнi системи, дiтей i дорослих вчили читати i писати, тобто використовували одну з найголовнiших прикладних метафункцiй мови (i до сьогоднi проблеми графiки, орфографiї, транскрипцiї i транслiтерацiї, навчання мови — одні з центральних проблем прикладної лiнгвiстики, а на Заходi, до речі, викладання рiдної та iноземних мов нерiдко вважають головним завданням цього роздiлу мовознавства взагалі [див.: 5: 25]).

Индійська традицiя в багатьох аспектах була орієнтована на коментування, тлумачення сакральних пам'ятникiв, граматик, тобто безпосередньо передувала виникненню лiнгвiстичної герменевтики як науки про розумiння, котра, як пiзніше й комп'ютернi пiдгалузi прикладної лiнгвiстики — автоматизоване реферування та анотування, редагування, iнформацiйний пошук тощо — розв'язувала конкретне прикладне завдання економiї зусиль комунікантiв [див.: 21: 307–308]. В Индії почали розробляти оптимальну звукову форму звертання до Бога, використовували фонетичнi послiдовностi для активiзацiї чакр. Сьогоднi фоносемантика знайшла експериментальне пiдтвердження, iдея впливу звучання на пiдсвiдомiсть людини втiлена в декiлькох комп'ютерних програмах, знайшла реалiзацiю в технологiях усної реклами, полiтичних промов тощо.

В Давньому Китаї ще з середини V столiття до н.е. з'явилися працi, пов'язанi з тлумаченням слiв, текстiв, а пiзніше саме в цій країні було створено першi словники iєрогліфiв, омофонiв, рим, часток та багато iнших словникiв, що, безумовно, знайшло вiддзеркалення у сучасній багатоаспектній лексикографiї [див.: 3: 14–15]. «Виправлення iмен» — пошуки адекватних назв для речей — було в Китаї спiвзвучним з античною iдеєю «правильностi iмен». Народженi незалежно одна вiд одної, вони в оновленій формi вiддзеркалилися в сучасній ономастицi, створеннi термiнологiчних систем — прикладних розробках, якi є зараз одними з найактуальнiших в Україні.

Але, на мою думку, найбільш вплинули на розвиток прикладних iдей у сучасній лiнгвiстицi погляди на мову у Давній Греції.

Найголовнiше в них — послiдовний гносеологiчний антропоцентризм, створення цiлiсної системи свiтосприйняття, центром якої був Логос — всеохоплюючий концепт, який має зараз

більш ніж 40 тлумачень в європейських мовах. Серед них — розум, порядок, рахунок, система, мовлення, формула, доведення, пояснення та ін. Таким чином, для давнього грека сутність людини визначала *можливість розумно говорити*, використовуючи СЛОВО як матрицю буття для об'єктивації світового порядку, власної душі і як силу, що керує суспільством, пізнанням, розумінням [докладніше див.: 8; 9].

Не важко побачити, що в цій концепції втілено сучасне розуміння прикладної лінгвістики. І це не дивно: гуманітарне знання переживає зараз період неоантичності: відродження ідей антропоцентризму та синтетизму пізнання, звертання до мови як «оселі буття», «дому людського духу».

Але якщо це так, то дедуктивним шляхом можна передбачити, що й складові логоцентричної системи моделювання мови містять зародки вже існуючих та можливих у майбутньому напрямів прикладної лінгвістики.

Наведемо лише декілька паралелей між розділами античного знання та евристиками сучасного мовознавства [докладніше див.: 11].

Опис структури знака стоїками, на два тисячоліття випередивши виникнення сучасної семіотики, виявив актуальну єдність форми, представника класу предметів, значення та тим, що реально «схоплено» в мить говоріння. Ця ідея пронизує майже всі класичні та прикладні напрями мовознавства. Але з останніх прикладних досягнень необхідно відзначити розробку проведення комплексних семіотичних експертиз реклами з метою прогнозування їхнього впливу на споживача та виявлення порушень окремих положень Законів України

У діалозі «Кратил» Платон вперше запропонував погляд на слово як на знаряддя, що упорядковує нашу думку. І ця ідея дала можливість сучасній психолінгвістиці, методиці викладання іноземних мов розробити нові технології, підняти на вищий рівень майстерність перекладу.

Діалектика (майстерність вести бесіду) розвивала такі техніки комунікації, які б допомагали людині розібратися у власній душі, або виявляли приховані думки співрозмовника. Зараз ці техніки використовує і нейролінгвістичне програмування, і дискурсологія, і юридична¹ лінгвістика. Ми зустрічаємо їх у політичних дискусіях [див., наприклад: 12], роботі когнітивістів [див.: 38; 41], комп'ютерному моделюванні [29; 31]. Але можливість алгоритмів майєвтичних бесід Сократа далеко ще не використана.

Словесна гра софістів вперше продемонструвала можливість мовлення створювати віртуальну реальність, впливати на свідомість, трансформувати його відповідно певній меті. Багато з цих прийомів ми знаходимо в сугестивній, юридичній лінгвістиці, дискурсології тощо.

Майстерність риторики спиралася на стійкі уявлення людей про етичні та естетичні категорії і давало можливість «пакувати» дійсність до найприємніших та найзрозуміліших для адресанта словесних форм, переконувати слухача, кликати його за собою. Саме ці техніки використовує зараз Public Relation, куди залучено і технології, що розробляє прикладна лінгвістика.

Цей перелік можна продовжити, але для нашої статті важливіше підкреслити інше: саме там, де зароджувалась наша цивілізація, зародилася не тільки ідея прикладної лінгвістики як науки експансивного синтетичного типу, але й причина сьогоденного перетину-протистояння прикладної, математичної, структурної лінгвістик.

Як було сказано вище, слово λόγος мало значення, як 'мовлення' ('слово' у широкому смислі), так і 'число', 'формула', 'порядок'.

У свідомості, таким чином, за допомогою багатозначності слова органічно закріплювалася думка, що мовлення має бути пов'язаним з формулами і певним чином упорядкованим. Вважається, Піфагор першим доводив те, що всі речі взагалі — лише числа [див.: 35]. Речі, люди можуть змінюватися і ззовні, і внутрішньо, але вони залишаються тотожними самі собі, якщо зберігаються вірні пропорції.

При цьому очевидно, що пошуки числа в античності були методом виявлення гармонії Космоса та мікркосма (=людини).

¹ Назва цього найновішого напрямку прикладної лінгвістики ще не є загальноприйнятою. Паралельно існують терміни «судова лінгвістика», «кримінальна лінгвістика», «криміналістична». Вважаємо, що термін «юридична» охоплює всі аспекти мовленнєвих технологій, а не лише тих, що мають злочинний характер.

І тут цікаво зауважити, як може пожартувати над науковцями загальноновизнана теза, вихоплена із загального контексту, із цілісної теорії. Теза І. Канта про математику як критерій науковості була сприйнята буквально, без урахування того, що І. Кант був великим знавцем античності, і математика для нього була наукою, побудованою на апіорних інтуїціях людини, зв'язаних з відчуттям часу і простору. Наявність у науці математики, таким чином, означало включення до наукової теорії структури людської свідомості, а математичне знання — єдність емпіричного і раціонального [1: 9–10]. Ця ідея була прямим продовженням ідей піфагорійців досягнути досконалості за допомогою чисел.

Як бачимо, зв'язок між прикладною лінгвістикою і математикою був визначеним наперед, але це була зовсім інша математика, як це вважали неопозитивісти і прихильники математичної лінгвістики. У Піфагора і Канта була математика гармонії, єдності структури й символізму.

І сьогодні ми знов повертаємось до ідеї Логоса як «Мови-Думки-Числа». Саме на такий симбіоз як характерну ознаку лінгвістики майбутнього вказував Е. Бенвеніст, який припускав, що формалізація думки може привести нас до глибшого уявлення про реальну дійсність, тому що цю ідею містить структура мови [13]. До Числа як ознаки людини звернувся видатний американський дослідник, засновник нової школи фундаментальної психології, колишній киянин Володимир Лефевр [24; 25]. «Маніпуляція числом і мірою» стала одним із найдійовіших прийомів сугестивної лінгвістики, саме завдяки тому, що число має безпосередній вплив на підсвідомість людини (згадаємо, наприклад, численні реклами, де обіцяють зменшення зморшок за 14 днів на 32%).

Зараз математичні і комп'ютерні методи почали використовувати не на шкоду символічній природі мови, а спираючись на неї.

Як бачимо, наука не народжується з появою її назви. Хоча термін «прикладна лінгвістика» виник лише у ХХ столітті, найперші в світі осмислення мови як знаряддя, що структурує думку, змінює світ, були істинно прикладними і цілком відповідають сучасним уявленням.

Наука робить новий виток, знов повертаючись до єдності штучно розділених «світу духа», «світу тіл» і «світу людини».

Методологи науки вважають, що, крім антропоцентризму, епістемологію другої половини ХХ століття відрізняє від попередніх етапів розвитку методології, з одного боку, специфікація, а з іншого, — синтетизм.

Специфікація викликана наближенням науки до потреб суспільства, підвищенням авторитету прикладних досліджень, орієнтованих на конкретні ділянки діяльності людини в соціумі. І тут прикладна лінгвістика має великий потенціал. Серед нелінгвістичних наукових дисциплін, де може бути застосовано лінгвістичне знання, — соціологія, криміналістика, судочинна діяльність, педагогіка, психологія, психіатрія, де широко вживані мовленнєві тести, методики аналізу психічного і фізичного стану людини за допомогою лінгвістичного аналізу мовленнєвої діяльності, лінгвістичного впливу, літературознавство, текстознавство, де мова — головний носій інформації, будь-яка інша наука, яка вимагає складання термінологічних словників тощо.

Серед сфер практичної діяльності людини виділимо вивчення рідної та іноземних мов, складання словників, розробку графічних систем, автоматичний аналіз та синтез мовлення, створення штучного інтелекту, вдосконалення вживаних систем кодування, спілкування в різноманітних соціальних та особистих ситуаціях, розробку мовної політики, накопичення інформації та оптимізація її зберігання, переклад, ведення парламентських дискусій, передвиборчих кампаній, медицину, торгівлю, де важливо знайти ефективний мовний варіант інструкції товару, його реклами тощо.

Синтетизм є логічно пов'язаним зі специфікацією і проявляє себе в тому, що нові наукові знання зараз отримують не в рамках конкретної науки, а в рамках саме *проблемної ситуації* [див.: 37]. Наукова спільнота відчула це, відчула потребу в розвитку міждисциплінарних наукових напрямків. Тому якщо прикладна лінгвістика, яку звужували лише до автоматичної обробки мовленнєвої інформації, була мало кому відома (навіть у Київському університеті ім. Тараса Шевченка у свій час закрили відповідне відділення), то прикладна лінгвістика, визначена як діяльність застосування наукових знань про устрій та функціонування мови в нелінгвістичних наукових дисциплінах і в різноманітних сферах практичної діяльності людини, а також теоретичне осмислення такої діяльності [див. 7: 7], викликала великий попит.

Прикладна лінгвістика в новому розумінні (яке відроджувало античні традиції) дійсно стала синтетичною гуманітарно-природничою наукою, яку потребує ХХІ століття для втручання до різних сфер знання та практичної діяльності людей треба мати хоч елементарні знання з цієї галузі, а верифікація дослідження звичайно передбачає використання кількісних та якісно-кількісних методів аналізу (вимірювання, підрахування, статистичні методики).

Таким чином, прикладна лінгвістика з її тенденціями до відцентровості, експансивності, втручання у сферу інших наук і безпосереднім зв'язком із проблемами соціуму, сама не усвідомлюючи ще своєї ролі, стає з бідної Попелюшки принцесою.

Крім традиційних і нових напрямів прикладних досліджень, які базуються на теоретичних положеннях класичної «нормальної» (термін Томаса Куна) науки — перекладу, викладання рідної та іноземних мов, розробки транскрипцій, транслітерацій, лексикографії, шифрування та дешифрування, лінгвістичної, авторознавчої, фоноскопічної експертизи, почеркознавства тощо, прикладними можна вважати майже всі нові лінгвістичні напрями з теоретичною домінантою [пор.: 23]. В останні десятиріччя розробка нових підходів до об'єкту мовознавства, конструювання нетрадиційних предметів дослідження обумовлено виключно потребами суспільства, а не кабінетними міркуваннями.

Нагадаємо, наприклад, що психолінгвістика сформувалась як окрема царина завдяки тому, що після Другої світової війни актуальними стали проблеми мовної реабілітації людей с травмами головного мозку, створення принципово нових підстав для навчання іноземної мови дітей і дорослих, комунікації з ретардованими та глухонімими, сліпоглухонімими дітьми, вивчення принципів аккультурації і окультурації, проблеми кодування і декодування повідомлення у зв'язку зі структурою мови і психологією розуміння інформації людиною. А народження когнітивної лінгвістики пов'язують з одним із симпозіумів середини 50-х років з теорії інформації, на якому було констатовано необхідність координування зусиль експериментальної психології, теоретичної лінгвістики і кібернетики в галузі дослідження мовленнєво-мисленнєвих процесів для розв'язання конкретної проблеми — комп'ютерного моделювання штучного інтелекту.

Формування напрямів такого типу (сюди ж, крім згаданих психолінгвістики і когнітивної лінгвістики, можна віднести соціолінгвістику, нейролінгвістику, сугестивну лінгвістику, теорію та практику комунікації, юридичну лінгвістику та ін.) обумовлене неможливістю розв'язання практичних завдань у царині звичної парадигми.

Виникнення нових напрямів з теоретичною домінантою істотно змінюють методологію напрямів з практичною домінантою. Наприклад, лише три роки тому було офіційно введено нову спеціальність лінгвіст-експерт, який у своїй роботі керується положеннями не лише класичної науки, але й психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, сугестивної лінгвістики. При проведенні фоноскопічних експертиз, традиційно орієнтованих на класичну фонетику, стали враховувати особливості лінгвоментальності мовця, його етнокультурну приналежність [див.: 10].

Така розгалуженість прикладних досліджень і напрямів у лінгвістиці не створює строкатості (як це було у першому підручнику з прикладного мовознавства, який являв собою збірник статей [2]) завдяки чіткій установці на відцентровий методологічний принцип дослідження, орієнтацію назовні, а також завдяки синтетизму знання, специфічному евристичному ланцюжку, де чітко окреслена сфера застосування і переважає кінцевий результат.

Зміна статусу прикладної лінгвістики в системі наук має знайти відображення не лише в окремих наукових роботах, а в довідниках, словниках, відповідних змінах кваліфікації цієї спеціальності як навчальної. На видання нового словника лінгвістичної термінології, де прикладна лінгвістика посяде своє почесне місце, можна сподіватися. Але ж досі в Україні ця наукова спеціальність відноситься до напрямку «Філологія», хоча всім зрозуміло, що, наприклад, зі спеціальністю «українська мова і література» в неї стільки ж спільного, скільки, наприклад, із психологією. В інших країнах колишнього СРСР давно створено новий напрям вищої освіти — «Лінгвістика та інформаційні технології», до якого прикладна лінгвістика логічно вписується. В деяких країнах Заходу «оновлений» прикладній лінгвістиці взагалі надано нову назву «Speech Technology». А за старою назвою залишені традиційні переклад і викладання іноземних мов.

Корінної зміни і координації на єдиній методологічній платформі потребують навчальні плани і програми.

Підготовка фахівців у галузі прикладної лінгвістики має враховувати особливості її предмету та епістемології, враховувати частковий перетин цієї науки з іншим прикладним напрямом — комп'ютерною лінгвістикою, можливість використання різноманітних методів дослідження, а також сучасні тенденції розвитку прикладних досліджень. Тому, на наш погляд, до навчального плану лінгвіста-прикладника обов'язково треба залучити такі предмети, як «Основи прикладної лінгвістики», «Математичні основи гуманітарних знань», «Фізіологія та техніка мовлення», «Семіотика», «Психологія» (з розділами «Загальна», «Когнітивна», «Соціальна», «Диференціальна»), «Комп'ютерна лінгвістика», «Експериментальні методи дослідження мови та основи лінгвістичної експертизи», «Загальна і прикладна фонетика (морфологія, семантика, синтаксис)», «Дискурсологія», «Теорія комунікації та сучасні інформаційні технології», «Основи програмування», «Лінгвостатистика», «Основи герменевтики», «Соціолінгвістика та основи мовної політики», «Практична і комп'ютерна лексикографія», «Когнітивна лінгвістика», «Сугестивна лінгвістика», «Технології реклами», «Мовні технології PR», «Методика викладання іноземних мов», «Теорія і практика перекладу», «Прикладна графіка та дешифрування», «Основи НЛП», «Мовленнєва діагностика» та ін. Для навчального рівня спеціалісти (магістри) передбачити курси «Актуальні напрями сучасної лінгвістики», «Філософія мови та лінгвістична методологія», «Філософія математики», «Математична логіка». Продовж усього курсу навчання студенти, крім української і російської мов, мають вивчати ще три іноземні — дві західноєвропейські та одну західно- або південнослов'янську [докладніше див.: 34].

Тільки на таких підставах українська прикладна лінгвістика як освітня спеціальність вийде на світовий рівень, а підготовлені на основі таких програм фахівці будуть дійсно здатні змінити соціальне життя в Україні на краще.

1. *Абрамян Л. А.* Кантова философия математики. Старые и новые споры. — Ереван, 1978.
2. *Аверина С. А., Азарова И. В., Алексеева Е. Л.* и др. Прикладное языкознание. — СПб, 1996.
3. *Алпатов В. М.* История лингвистических учений. — М., 1999.
4. *Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В.* Очерки по истории лингвистики. — М., 1975.
5. *Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике* / Под ред. А. Н. Баранова и Д. О. Добровольского. — М., 2001.
6. *Античные теории языка и стиля (антология текстов)*. — СПб., 1996
7. *Баранов А. Н.* Введение в прикладную лингвистику. — М., 2001.
8. *Бардина Н. В.* Языковая гармонизация сознания. — Одесса, 1997.
9. *Бардина Н. В.* Античный ЛОГОС глазами современного лингвиста // 'Ερμηνεύς: Труды по герменевтике. — Вып. 1. — Одесса, 1999. — С. 115–137.
10. *Бардина Н. В.* Этнокультурный фактор в фоноскопических лингвистических экспертизах // Мова. — Вип. 8. — Одеса: Астропринт, 2003. — С. 20–27.
11. *Бардина Н. В.* Античные истоки современной прикладной лингвистики // Δόξα / Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. Вип. 4. Грецький спадок і сучасність. — Одеса, 2003. — С. 256–269.
12. *Бардина Н., Самохіна Т.* Макросинтаксичні особливості побудови майєвтичних провокуючих дискурсів // Проблемні питання синтаксису. — Чернівці, 1997. — С. 212–219.
13. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика. — М., 1974.
14. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. — К., 2003.
15. *Волошин В. Г.* Комп'ютерна лінгвістика. — Суми, 2004.
16. *Грязнухіна Т. О.* Прикладна лінгвістика // Українська мова: Енциклопедія. — К., 2000. — С. 488.
17. *Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г.* Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. — К., 2001.
18. *Звегинцев В. А.* Теоретическая и прикладная лингвистика. — М., 1968.
19. *Иванов Вяч. Вс.* Языкознание // Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С. 618–622.
20. *Кибрик А. Е.* Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания. — М., 2001.
21. *Коваль С. А.* О составляющих прикладной лингвистики // Структурная и прикладная лингвистика. — Вып. 6. — СПб., 2004. — С. 305–309.
22. *Кондрашов Н. А.* История лингвистических учений. — М., 1979.
23. *Кун Т.* Структура научных революций. — М., 1975.
24. *Лефевр В. А.* «Непостижимая» эффективность математики в исследованиях человеческой рефлексии // Вопросы философии. — 1990. — № 7. — С. 51–58.
25. *Лефевр В. А.* Формула человека. — М., 1991.
26. *Лингвистический энциклопедический словарь*. — М., 1990.
27. *Мамардашвили М.* Проблемы анализа сознания. — Свердловск, 1990.

28. Марчук Ю. Н. Основы компьютерной лингвистики. — М., 2000.
29. Нахов И. М. ЭВМ и художественное творчество, или Анти-Тьюринг // Античность в контексте современности. — М., 1990. — С. 34–53.
30. Платон. Собр. соч. В 4-х тт. — Т. 1. — М., 1990.
31. Пецак М. М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики. — Ужгород, 1999.
32. Пойа Д. Как решать задачу. — Львов, 1991.
33. Полани М. Личностное знание. — М., 1975.
34. Програми та навчальний план спеціальності «Прикладна лінгвістика». — Випуск перший. — Одеса, 2002. — С. 7–20.
35. Рассел Б. Мудрость Запада. — М., 1998.
36. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию. — М., 1990.
37. Степанов Ю. С. Париж — Москва, весной и утром... // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. — М., 1999. — С. 3–11.
38. Уинстон П. Искусственный интеллект. — М., 1980.
39. Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? // Язык и наука конца 20 века. — М., 1995. — С. 74–117.
40. Bobrowski I. Zaproszenie do językoznawstwa. — Kraków, 1998.
41. Redmond J., Gleeson J. E. Expert systems in computer and electronic systems // Informatica: J. of computing & informatics. — Ljubljana, 1985. — Vol. 9. — № 4. — P. 36–45.
42. Кругосвет: Энциклопедия. — <http://www.krugosvet.ru/articles/92/1009220/1009220a1.htm>

Н. В. Бардіна

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИКЛАДНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Статья посвящена методологии прикладной лингвистики как науки и проблемам разработки учебных планов для подготовки специалистов этого профиля. Анализируя давние традиции изучения языка и место прикладной лингвистики среди других направлений языкознания, автор показывает, что прикладная лингвистика в современном понимании этого слова возрождает античный принцип единства «Язык — Число — Человек». Это синтетическое «центробежное» направление, которое противопоставлено не теоретическому, а классическому, «чистому» языкознанию, обладает специфической эвристической системой и находится в разных эпистемологических плоскостях с математической, структурной, компьютерной лингвистиками.

Ключевые слова: методология лингвистики, прикладная лингвистика, компьютерная лингвистика, математическая лингвистика.

N. V. Bardina

CONTEMPORARY PROBLEMS OF APPLIED LINGUISTICS

This article is dedicated to the methodology of the applied linguistics as well as to the problems of developing a curriculum for preparation of the specialists of the named description. When analyzing a long tradition of language studying and the place of the applied linguistics among the others branches of linguistics, the author shows that the applied linguistics in the contemporary interpretation of this word restores to life the antique principle of 'Language — Number — Man' unity. This synthetic 'centrifugal' direction, which is opposed not to theoretical, but to classical, 'pure' linguistics, possesses a specific heuristic system and is situated in the different epistemological planes with mathematical, structural and the computational linguistics.

Keywords: methodology of linguistics, applied linguistics, computational linguistics, mathematical linguistics.